

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ 50–70-х рр. ХХ ст. У СВІТЛІ ЕПІСТОЛЯРНОГО СПІЛКУВАННЯ К.Г.ГУСЛИСТОГО З УКРАЇНСЬКИМИ КОЛЕГАМИ

У статті розглядається епістолярна спадщина відомого українського історика та етнографа ХХ ст. К.Г.Гуслистого. Висвітлюється його спілкування з українськими колегами, аналізуються проблеми української етнографії, актуальні у той час.

Ключові слова: К.Г.Гуслистый, епістолярна спадщина, листи, кореспондент, етнологія, етнографія.

Наукова творчість історика та етнолога Костя Григоровича Гуслистого (1902–1973) добре відома в Україні та за її межами, однак до сьогодні його листування залишається мало дослідженим і фрагментарно залученим в науковий обіг. Різних аспектів його кореспонденції торкалися у своїх студіях українські історіографи О.А.Удод та Н.М.Юсова. О.А.Удод використовував епістолярну спадщину К.Г.Гуслистого як додаткове джерело у висвітленні поглядів вченого на історичні події у межах своєї кандидатської дисертації "К.Г.Гуслистый – історик України" та монографії¹. Н.М.Юсова досліджувала зародження і становлення концепції "давньоруської народності" в радянській історичній науці², тому до наукового обігу залучала листи К.Гуслистого, у яких містилася інформація з цього приводу.

Поміж тим, епістолярна спадщина К.Г.Гуслистого при більш детальному її розгляді може стати додатковим, але не менш інформативним джерелом у вивченні проблем української етнології 50–70-х рр. ХХ ст., на ниві якої він плідно працював, перейшовши з 1954 р. на роботу до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії (далі ІМФЕ – Г.Г.) АН УРСР³. Наше дослідження буде присвячене аналізу кількох ключових аспектів його листування, а саме науково-організаційній роботі над історико-етнографічною монографією "Українці" та підготовці "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії".

Одним з найбільших наукових проєктів ІМФЕ АН УРСР, починаючи з 1954 р., була підготовка історико-етнографічної монографії "Українці" з серії "Народи світу" (розділ "Слов'янські народи СРСР"), якою за призначенням Президії АН УРСР керував К.Г.Гуслистый. Зважаючи на ці обставини, науковця призначили виконуючим обов'язки заступника директора ІМФЕ АН УРСР по науковій частині з питань фольклору та етнографії та виконуючим обов'язки завідуючого відділом етнографії цього ж Інституту, тимчасово звільнивши його з цього ж числа від роботи в Інституті історії АН УРСР (згодом він зайняв ці посади на постійній основі)⁴. Метою монографії було дослідження багатогранної матеріальної та духовної культури, побуту українського народу періоду капіталізму і епохи соціалізму, висвітлення питань етногенезу українців та історико-культурної спільності з російським та білоруським народами⁵. До авторського колективу монографії, крім співробітників відділу етнографії, було включено працівників інших відділів ІМФЕ, Інститутів історії та літератури АН УРСР, а також Українського державного музею етнографії та художнього промислу (далі УДМХП – Г.Г.) АН УРСР в м. Львові⁶.

Листування з львівськими колегами є чи не найінформативнішим з заданої тематики, бо його працівники стали авторами декількох розділів першого тому монографії в другій частині "Культура та побут українських селян в період капіталізму" І.Ф.Симоненко підготував розділ "Сільськогосподарська культура селян" (окрім параграфу про народний сільськогосподарський календар), "Рибальство", "Мисливство", "Засоби пересування"; в третій частині "Культура і побут робітників України в період капіталізму" К.І.Матейко – "Особливості робітничого одягу"; М.Т.Ломова – "Зародження нових сімейних відносин"; в четвертій частині "Народна творчість українців в період капіталізму" Л.М.Суха – "Українське народне мистецтво"⁷.

Одним з перших до К.Г.Гуслистого написав І.Ф.Симоненко. Його листи датуються 1954–1959 рр., часом коли готувався перший том монографії "Українці". Вже у жовтні 1954 р. він надіслав до Києва нариси своїх розділів; пропонував передати написання розділу про одяг іншій співробітниці цього музею Л.М.Сухій, а також скаржився на виникнення певних труднощів, а саме відсутність сприяння керівництва музею у підготовці монографії⁸. Л.М.Суша (листування 1955–1970 рр.) теж писала К.Г.Гуслистому. Дослідниця просила призначити їй співавтора до розділу "Народне мистецтво Радянської України" другого тому монографії, бо запланований Б.С.Бутник-Сіверський у 1960 р. відмовився співпрацювати. Окрім питань навколо "Українців", Л.М.Суша радилась з вченим стосовно змісту та назви своєї монографії, яка мала описати побут і культуру колгоспників с. Любелі Львівської області в рамках затвердженої 1950 р. для співробітників музею теми "Побут і культура колгоспників УРСР". Неодноразово в листах дослідниця дякувала К.Г.Гуслистого не тільки за кваліфіковані поради, а й за його гарне ставлення до неї, "батьківські" слова підтримки у важкі хвилини життя⁹.

До керівника проекту писала й інша співробітниця львівського музею М.Т.Ломова. Її листи датуються 1957–1960 рр. В них вона описувала процес підготовки першого тому монографії "Українці". Так, питання авторства розділу про дореволюційний та радянських робітничий одяг було вирішено не одразу. Дослідниця повідомляла К.Г.Гуслистого про те, що Л.М.Суша відмовилася брати цю тему, натомість нею опікуватиметься К.І.Матейко. З епістоляріїв видно, що незважаючи на обмежене видання макету першого тому монографії у 1959 р., робота над нею все таки продовжувалася, бо вже у 1960 р. дослідниця надсилала свій та проспекти колег – Л.М.Сухої та К.І.Матейко до редакції. Також М.Т.Ломова просила К.Г.Гуслистого сприяти їй та К.І.Матейко в участі в етнографічній нараді з питань робітничого побуту, що мала відбутися в Києві у травні 1957 р¹⁰.

На плідну співпрацю з львівськими етнографами під час написання "Українців" вказують й листи 1960–1961 рр. заступника директора УДМЕХП АН УРСР в м. Львові з наукової роботи П.М.Жолтовського. В основному вони пов'язані з написання розділу про українське народне мистецтво, авторкою якого мала стати Л.М.Суша у співавторстві з П.М.Жолтовським. Однак коли розділ було закінчено, П.М.Жолтовський просив К.Г.Гуслистого як головного редактора монографії викреслити його ім'я з авторського складу, бо він вносив лише невеликі корективи до тексту, який написала його колега¹¹.

Починаючи з 1960-х рр. працівники ІМФЕ АН УРСР посилено працювали над створенням "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії". Він мав в доступному вигляді методом картографування проілюструвати найбільш типові елементи матеріальної та духовної культури українців, білорусів та молдаван. Спочатку планували підготувати томи атласу про народну землеробську техніку, народне житло та одяг, а в подальшому – про засоби пересування, їжу, промисли, ремесла, звичаї та обряди, словесний та музичний фольклор¹². Цю редакційну колегію, як і попередню, очолив К.Г. Гуслистый¹³. До її складу також ввійшли д.і.н. М.Г.Рабинович (Москва), д.г.н. С.І.Брук (Москва), д.і.н. В.К.Бондарчик (Мінськ), к.і.н. В.Ф.Горленко (Київ), к.і.н. В.С.Зеленчук (Кишинів), к.і.н. В.І.Наулко (Київ)¹⁴.

До роботи над створенням атласу, окрім співробітників ІМФЕ АН УРСР, залучалися спеціалісти Інституту етнографії АН СРСР, сектору етнографії і мистецтвознавства Інституту історії АН Молдавської РСР та Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН Білоруської РСР¹⁵. Як видно з епістолярної спадщини К.Г.Гуслистого, до масштабного проекту долучалися працівники музеїв, викладачі та студенти університетів, які отримали питальники для збору інформації¹⁶.

Стосовно цієї теми одним з перших до К.Г.Гуслистого у 1966 р. написав науковий співробітник Івано-Франківського краєзнавчого музею П.І.Арсенич. Він скаржився на відсутність спеціалістів, брак часу для збору матеріалу через основну музейну роботу та пропонував пришвидшити роботу в цьому напрямі шляхом видання спеціального доручення Міністерства культури УРСР працівникам музеїв¹⁷.

Активними дописувачами К.Г.Гуслистого в період з 1968 по 1969 рр. стали викладачі історичного факультету Ужгородського державного університету (нині Ужгородського національного університету – Г.Г.) – А.В.Божук та М.П.Тиводар. На прохання К.Г.Гуслистого увесь процес збору польового матеріалу стосовно землеробських занять жителів Тячівського,

Рахівського, Хустського, Іршавського та Великоберезняківського районів Закарпатської області описав у своїх листа А.В.Божук¹⁸. Вона здійснювала роботу, керуючись проспектом "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії"¹⁹. Дослідниця записала розповіді, виміряла знаряддя праці, схематично зарисувала їх та сфотографувала; подекуди виявила речі столітньої давнини (напівкруглі граблі, культиватор тощо), а також збрала матеріал з вівчарства, лісових робіт, описала спосіб виготовлення конопляного полотна та записала народні пісні, які надіслала О.І.Дею. М.П.Тиводар у своєму листі теж повідомляв колегу з Києва про стан збору матеріалів стосовно "карпатики", а також згадував про експедицію співробітників Інституту етнографії ім. М.Миклухо-Маклая АН СРСР у їхньому краї, однак чи були використані дані саме цих польових досліджень у створенні атласу нам невідомо²⁰.

У 1969 р. до К.Г.Гуслистою як голови редакційної колегії писав А.А.Бодник – методист вищої категорії заочного відділення факультету журналістики Львівського державного університету ім. Івана Франка (нині Львівський національний університет імені Івана Франка – Г.Г.). А.А.Бодник є дослідником Бойківщини, Західного Прикарпаття і Закарпаття. Довідавшись про те, що до видання атласу планувалося залучити широкі кола громадськості, він вирішив надати його укладачам зібраний ним етнографічні, фольклорні та діалектологічні матеріали, а також фотокартки та альбом рисунків, які висвітлюють тонкощі ткацького, поворозницького, сукнарського та олійного народного промислів²¹.

В особистому фонді К.Г.Гуслистою збереглися листи від викладачів Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва (нині Львівська національна академія мистецтв – Г.Г.) Ю.П.Лащука та його колеги І.Я.Бондаря. Юрій Петрович написав до Костя Григоровича у 1959 р. У листах він повідомляв про збір студентами польового матеріалу для "Атласу". Вочевидь, мова йшла про "Атлас матеріальної культури українського народу", підготовка якого розпочалася одночасно з історико-етнографічною монографією "Українці" у 1954 р., адже робота над "Регіональним історико-етнографічним атласом України, Білорусії та Молдавії" тривала з 60-х рр. ХХ ст. За порадою К.Г.Гуслистою Ю.П.Лащук з 1956 р. працював над атласом кераміки: обстежив 18 областей, а в них 118 гончарних центрів; загалом зібрав матеріал на 70–80% для видання і сподівався завершити роботу за два–три роки. Також він просив Костя Григоровича дозволу на випуск під його загальною редакцією праці про народну кераміку Закарпаття²².

Ігор Ярославович Бондар у 1969 р. теж писав про атлас, але вже "Регіональний...". Він просив вислати кілька програм-запитальників для залучення студентів інституту до збору польового матеріалу, який міг бути використаний редколегією²³.

Одним з найактивніших дописувачів К.Г.Гуслистою була Л.С.Федорова – викладач історичного факультету Донецького державного університету (нині Донецький національний університет – Г.Г.). В листах вона розповідала про перші кроки, зроблені в університеті на шляху розвитку етнографії. Так, у 1968 р. під її керівництвом було проведено першу етнографічну експедицію за участю десяти студентів-істориків, які цікавились етнографією. Експедиція проїхала більше 1000 км – з півночі Донецької області через Полтавщину до м. Переяслав-Хмельницький; було здійснено записи, зроблено креслення кроїв одягу, планів жител, відзнято кілька фото- та кіноплівок, зібрано більша ста цінних експонатів. Дослідниця пропонувала залучити зібраний матеріал для потреб атласу і висловлювала сподівання на подальшу співпрацю з ІМФЕ АН УРСР. Також Лідія Сергіївна ділилася з Костем Григоровичем своїми планами стосовно відкриття етнографічного музею на базі університету, де можна було б розміщувати зібрані в експедиціях експонати. Музей було відкрито у тому ж таки 1968 р., а Л.С.Федорова стала його першим директором²⁴.

Окрім питань атласу, цей комплекс епістолярію проливає світло й на інші не менш важливі проблеми етнографії, якими займався К.Г.Гуслистый, а саме поширення в Україні мережі етнографічних музеїв просто неба. Вчений вважав, що в умовах перетворення традиційного села недалекий той час, коли воно стане частиною історії, тому потрібно й надалі створювати етнографічні музеї, які є найважливішою формою збереження та показу пам'яток народної архітектури та побуту²⁵. Вбачаючи у етнографічних музеях ще й велику науково-освітню місію, К.Г.Гуслистый присвятив чимало часу їх проблемам, долучався до створення науково-

методичної основи скансенів Переяслав-Хмельницького та Києва. Л.С.Федорова писала про спроби створити такий музей у Донецьку. Цим питанням в основному займалася секція етнографії Товариства охорони пам'яток, яку вона очолювала, однак старання виявилися марними²⁶.

К.Г.Гуслистый листувався й з простими кореспондентами, які не працювали в музеях чи вищих навчальних закладах, але цікавилися етнографією, мали певний етнографічний матеріал і хотіли поділитися ним з рідколлегією. Він надсилав їм програму-запитальник і проспект атласу для збору матеріалів навіть в невеликих селах і районах²⁷.

Досліджуючи епістолярну спадщину К.Г.Гуслистого доречним було б визначити дві особливості – основний її масив створений після 1954 р., коли наріжним каменем діяльності вченого став розвиток української етнографії; проаналізовані сюжети відображають здебільшого актуальні проблеми української радянської етнографії – створення узагальнюючої історико-етнографічної монографії та атласу, проведення експедицій для збору польового матеріалу, залучення до спільної роботи співробітників музеїв, навчальних закладів, зацікавленої громадськості. Весь комплекс розглянутих листів засвідчує бажання вченого залучати до масштабних наукових проектів колег з усіх куточків УРСР, його авторитет та високу компетентність у багатьох наукових та організаційних питаннях.

¹ Удод О.А. К.Г.Гуслистый – історик України.: Дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровський ун-т. – Дніпропетровськ, 1994. – 291 с.; його ж. Кость Гуслистый – історик України. – К., 1998. – 176 с.

² Юсова Н. "Давньоруська народність": зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – К., 2006. – 620 с.

³ Гончар Г.В. Роль К.Г.Гуслистого у підготовці історико-етнографічної монографії "Українці" // Український історичний збірник. – 2010. – Вип. 13. – С. 118.

⁴ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі ІА НБУВ). – Ф. 32. К.Г.Гуслистый. – Оп. 2. – Спр. 8. Постановление Президиума АН УРСР "О подготовке тома "Украинцы" из серии "Народы мира" и назначение К.Г.Гуслистого руководителем группы по подготовке этого тома". – Арк. 1.

⁵ Українці: історико-етнографічна монографія (Макет) / Відп. ред. К.Г.Гуслистый. – К., 1959. – Т. 1 – С. 8.

⁶ Куницький О.С. Робота відділу етнографії в 1954–1956 рр. // Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії Академії наук УРСР (далі – Наукові записки ІМФЕ). – Т. IV. Українська етнографія. – К., 1958. – С. 160; Гілевич І. Українська етнографічна наука у першому повоєнному десятилітті та польові дослідження Полісся // Вісник Львівського університету. Серія історія. – 2008. – Вип. 43. – С. 49.

⁷ Українці: історико-етнографічна монографія (Макет) / Відп. ред. К.Г.Гуслистый. – К., 1959. – Т. 1 – 830 с.

⁸ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 88. [от] Симоненко І. Из ? в Киев. Рукопись. 27 октября 1954 г. – 23 апреля 1959 г. – Арк. 1–3.

⁹ Там само. – Спр. 96. [от] Сухой Л.М. Из Львова в Киев. Рукопись. 13 января 1955 г. – 20 марта 1970 г. – Арк. 1–7; Гілевич І. Українська етнографічна наука ... – С. 46.

¹⁰ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 63. [от] Ломовой М. Из Львова в Киев. Рукопись. 20 февраля 1957 г. – 6 июня 1960 г. – Арк. 4–6. – Спр. 71. [от] Матейко К. Из Львова в Киев. Рукопись. 24 сентября 1956 г. – 12 июля 1958 г. – Арк. 1–6.

¹¹ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 36. Жолтовського П. Из Львова в Киев. Рукопись. 10 марта 1960 г. – 12 января 1961 г. – Арк. 1–3.

¹² Гуслистый К., Рабинович М. Робота над регіональним історико-етнографічним атласом України, Білорусії та Молдавії // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 4. – С. 10; Наулко В.І. Про методику картографування регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 3. – С. 40.

¹³ ІА НБУВ. – Ф. 32 – Оп. 2. – Спр. 48. Отчеты К.Г.Гуслистого, представленные в Президиум АН УССР. Автографии К.Г.Гуслистого, машинопись. На русск. и укр. языках. Не ранее 1943 г. – 11 декабря 1972 г. – Арк. 10–11.

¹⁴ Гуслистый К.Г. Предисловие // Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии: Проспект / Гуслистый К.Г., Наулко В.И. и др. – К., 1969. – С. 3–5; Гуслистый К., Рабинович М. Робота над регіональним історико-етнографічним атласом України, Білорусії та Молдавії // Народна

творчість та етнографія. – 1969. – № 4. – С. 10.

¹⁵ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 2. – Спр. 48. Отчеты К.Г.Гуслистого, представленные в Президиум АН УССР. Автографии К.Г.Гуслистого, машинопись. На русск. и укр. языках. Не ранее 1943 г. – 11 декабря 1972 г. – Арк. 10–11.

¹⁶ Гуслистый К.Г., Горленко В.Ф., Прилипка Я.П. Работа над историко-этнографическим атласом на Украине // Советская этнография. – 1967. – № 1. – С. 96.

¹⁷ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 8. [От] Арсенича П. Из Ивано-Франковска в Киев. Рукопись, машинопись. На укр. языке. 1966 г. – 20 апреля 1969 г. – Арк. 2–2зв.

¹⁸ Там само – Спр. 18. [От] Божук А.В. Из Ужгорода, Москвы в Киев. Рукопись. На русс. и укр. языках. 28 июля 1968 г. – 1 марта 1969 г. – Арк. 1–4.

¹⁹ Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии: Проспект / Гуслистый К.Г., Наулко В.И. и др. – К., 1969. – 40 с.

²⁰ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 97. Тиводара М.П. Из Ужгорода в Киев. Рукопись. На укр. языке. 27 июля 1968 г. – б/д. – Арк. 1–4.

²¹ Там само. – Спр. 16. Бодника А.А. Из Львова в Киев. Рукопись. На укр. языке. 29 янв. 1969 г. – 2 янв. 1970 г. – Арк. 1–7.

²² Там само. – Спр. 60. Лащука Ю. Из Львова в Киев. Рукопись. На укр. языке. 9 мая 1959 г. – 17 авг. 1969 г. – Арк. 1–4; Гілевич І. "Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії та Молдавії" і польові дослідження в Україні (середина 1960-х – початок 1970-х рр.) // Народознавчі зошити. – 2011. – № 3. – С. 401–402.

²³ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 15. Бондаря І.Я. Из Львова в Киев. Рукопись. На укр. языке. 8 сент. 1968 г. – Арк. 1–2.

²⁴ Там само. – Спр. 101. <От> Федоровой Л. Из [Донецка] в Киев. Рукопись, типографический текст. На русс. и укр. языках. 30 окт. 1968 г. – 10 апр. 1969 г. – Арк. 1–3зв.

²⁵ Там само. – Оп. 1. – Спр. 87. Про створення Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР. Неопубл. ст. К.Г.Гуслистого. Рукопись, машинопись с правками К.Г.Гуслистого (1969 г.). – Арк. 1–2; Гуслистый К. Республиканський музей народної архітектури та побуту // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 3. – С. 74.

²⁶ ІА НБУВ. – Ф. 32. – Оп. 3. – Спр. 101. <От> Федоровой Л. Из [Донецка] в Киев. Рукопись, типографический текст. На русс. и укр. языках. 30 окт. 1968 г. – 10 апр. 1969 г. – Арк. 8, 21зв. – 22зв.

²⁷ Там само. – Спр. 29. Данилюка Г.В. Из с. Конюхи Козовского р-на Тернопольской обл. в Киев. Рукопись. На укр. языке. 20 июля 1970 г. – 24 ноября 1971 г. – Арк. 1; Спр. 32. Драгуна В.И. Из Ужгорода в Киев. Рукопись. На укр. языке. 26–30 марта 1969 г. – Арк. 1–5.

В статье рассматривается эпистолярное наследие известного украинского историка и этнографа XX в. К.Г.Гуслистого. Освещается его общение с украинскими коллегами, анализируются проблемы украинской этнографии, актуальные в то время.

Ключевые слова: К.Г.Гуслистый, эпистолярное наследие, письма, корреспондент, этнология, этнография.

The article is dedicated to the epistolary heritage of Ukrainian historian and ethnographer of the 20-th century K.H.Huslysty. His communication with Ukrainian colleagues and analysis of problems of Ukrainian ethnology of that time is studied.

Keywords: K.H.Huslysty, epistolary heritage, letters, correspondence, ethnology, ethnography.